

UDK: 1 (091) Herder, J. G.
929 Herder, J. G. »17«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 18. 9. 1998.

Recepcija Herdera u hrvatskome narodnom preporodu na temelju *Danice ilirske*

VLASTA ŠVOGER

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U ovome radu autorica prikazuje recepciju Herderovih ideja u hrvatskome narodnome preporodu na osnovi članaka objavljenih u preporodnome glasilu *Danica ilirska*. Pokazuje se koje su Herderove ideje ilirci prihvatili te zašto su prihvatili i razrađivali upravo njih. One su vrlo funkcionalno poslužile u nacionalnoj ideologiji iliraca i bila je riječ o stvaralačkome odnosu između Herdera i iliraca.

Uvod

Prosvjetiteljske ideje njemačkoga filozofa, književnika, teoretičara prosvjetiteljstva, protestantskog teologa i pedagoga Johanna Gottfrieda Herdera (1744.–1803.) već su kod njegovih suvremenika naišle na veliko zanimanje. I kasniji naraštaji u njegovim su idejama o važnosti materinjeg jezika, narodne kulture i naročito narodnog stvaralaštva, među kojim posebno mjesto zauzima narodno pjesništvo, za oblikovanje nacije pronašli obilje poticajnih i korisnih misli. Osim ovih ideja, u slavenskome su svijetu posebno još bile važne njegove misli o humanosti kao najvišem cilju razvoja čovječanstva i, naravno, njegova pozitivna ocjena slavenskih naroda, kojima je proricao važnu ulogu u budućnosti.

Jaki odjek Herderovih ideja od kraja 18. stoljeća u slavenskim zemljama, a također i u neslavenskima, pobudio je i odgovarajući interes povjesničara te znanstvenika različitih struka. Rezultat tog interesa je uistinu opsežna literatura o recepciji Herderovih ideja u slavenskim kulturnim krugovima. U historiografskim djelima koja se bave nacionalnim pokretima kod Slavena, a posebno u djelima koja proučavaju oblikovanje nacija kod Južnih Slavena u prvoj polovini 19. stoljeća, spominju se i veze iliraca s njemačkim filozofom povijesti J. G. Herderom. U historiografiji s kraja 19. stoljeća i u prvoj polovici 20. stoljeća prevladavala je teza, što su je iznijeli Matija Murko i Vatroslav Jagić, o posrednome Herderovom utjecaju na ilirce, i to posredstvom čeških i slo-

vačkih književnika Dobrovskog, Jungmanna, Hanke, Čelakovskog, Kamaryta, Palackog, Kollara i Šafarika.¹ Murko u svojoj studiji iznosi tezu da su misli o potrebi pisanja na materinjem jeziku koje je izrekao poznati ilirac i pjesnik Antun Mihanović (1796.–1861.) u brošuri *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*, objavljenoj u Beču 1815. godine, zapravo misli koje je Herder formulirao u knjizi *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*.² Opisujući Herderov utjecaj na glavne slavenske narodne skupine, Konrad Bittner dotiče se i odnosa Južnih Slavena prema Herderu. Bittner smatra da Južni Slaveni, to, dakle, vrijedi i za hrvatske preporoditelje, nisu imali jasno formuliran stav prema Herderovim slavenskim koncepcijama, te da su ostajali na razini pukog preuzimanja i prerada njegovih koncepcija s ciljem afirmacije, osamostaljivanja i jačanja vlastitog naroda.³

Veze između Herdera i hrvatskoga narodnog preporoda nešto detaljnije se istražuju u monografijama o ilirizmu. Platon Kulakovski je u svojoj poznatoj knjizi o ilirizmu tvrdio da je ilirski pjesnik i pravnik Ivan Derkos (1808.–1834.) poznao Herderova djela i da je to vidljivo u njegovome djelu *Genius patriae super dormientibus suis filius*.⁴ Đuro Šurmin u knjizi o hrvatskome narodnom preporodu slijedeći rezultate Kulakovskog i Murka utvrđuje Herderov utjecaj u već spomenutim radovima A. Mihanovića i I. Derkosa, a smatra također da se korijen nastojanja zagrebačkog biskupa, dobrotvora i mecena Maksimilijana Vrhovca (1752.–1827.) oko skupljanja narodnog blaga i narodnih pjesama, kao sredstva za očuvanje i razvoj narodnosti, može tražiti u Herderovom učenju o narodu i njegovome duhu koji se osobito jasno oči-

¹ Matija Murko, *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik* (dalje: *Deutsche Einflüsse*), Graz 1897, 2., 5., 8., 11., 14., 23.–25., 29., 45., 60., 65., 69., 82., 85., 103., 104., 118., 137., 139., 141., 143., 145.–147., 151., 163., 164., 174., 182., 197.; Vatroslav Jagić, *Istorija slavjanskoj filologiji*, Petrograd 1910., 89., 120., 238., 245. i dalje.

² M. Murko, *Deutsche Einflüsse*, 11., bilj. 4. Tu tezu prihvatili su i kasniji istraživači, npr. Đuro Šurmin, Nikola Ivanišin, Holm Sundhaußen (v. bilj. 4., 5., 10.). Njima se suprotstavlja Wolfgang Kessler, »Die Südslawen und Herder. Einige Anmerkungen«, u: *Festschrift für Wolfgang Gesemann, Band 3, Beiträge zur slawischen Sprachwissenschaft und Kulturgeschichte*, München 1986, 157.–175. (dalje: »Die Südslawen und Herder«). Kessler na str. 164. u bilj. 39. navodi da je već Tomo Matić, »Mihanovićeve 'Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku'«, *Historijski zbornik* 2., Zagreb 1949., 177.–183. dokazao da je Mihanovićev direktni uzor bila rasprava talijanskog filozofa Francesca Algarottija iz 1750. godine. O tome usp. i Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturo-povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Zagreb 1978., 174.–176. Spomenuto Herderovo djelo objavljeno je prvi put u Rigi 1784.–1791.

³ Konrad Bittner, »Herders 'Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit' und deren Auswirkungen bei den slawischen Hauptstämmen«, u: *Germanoslavica* 2., 1932/33, 453.–480.; isti, *Herders Geschichtsphilosophie und die Slawen*, Reichenberg 1929.

⁴ Platon Kulakovski, *Ilirizm*, Varšava 1894., 107.; Nikola Ivanišin, »J. G. Herder i ilirizam« (dalje: Herder i ilirizam), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Zadar 1963., 199., bilj. 13. navodi da Derkos u *Genius patriae* spominje »jednog učenog Nijemca« kojega Ivanišin identificira kao Herdera te konstatira da se Derkos »izražava u duhu Herderova učenja o jeziku«.

tuju u jeziku i narodnom stvaralaštvu.⁵ Šurmin je i u člancima slabije poznatoga ilirca Josipa Mayera, objavljenima u *Danici ilirskoj*, ustanovio utjecaj Herderova učenja o jeziku, a prihvatio je i tezu o djelomičnom posredovanju čeških i slovačkih književnika u prenošenju Herderovih ideja ilircima, a posebno slovačkog pastora i tvorca ideje o slavenskoj uzajamnosti Jana Kollára (1793.–1852.).⁶ Antun Barac u knjizi o književnosti ilirizma ističe važnost njemačkih utjecaja na pobornike hrvatskoga narodnog preporoda te objašnjava razloge zbog kojih su ilircima bile prihvatljivije i korisnije Herderove prosvjetiteljske ideje nego stavovi i pjesništvo njemačkih romantičara. Utvrdivši opće dodirne točke između naših preporoditelja i Herdera, Barac posebno ističe utjecaj njemačkoga prosvjetiteljskog filozofa na velike hrvatske pjesnike iz doba ilirskog pokreta Stanka Vraza (1810.–1851.) i posebno na Petra Preradovića (1818.–1872.).⁷ O odnosu iliraca i Herdera detaljnije piše i Stjepan Tropsch. Poput Barca, i Tropsch naglašava da je na ilirizam najviše utjecao njemački kulturni krug, prvenstveno Herder i njemački romantičari, te ističe da su posredničku ulogu pritom imali Kollár i Pavel Jozef Šafarik (1795.–1861.), slovački filolog i povjesničar. Među ilircima u čijem djelovanju je najizrazitiji Herderov utjecaj Tropsch posebno spominje A. Mihanovića, I. Derkosa, S. Vraza i P. Preradovića.⁸

Sva gore navedena djela tek se uzgredno bave recepcijom Herderovih ideja kod iliraca. Spomenutu temu do sada su najcjelovitije obradili Nikola Ivanišin⁹, Holm Sundhaußen¹⁰ i Wolfgang Kessler¹¹. Književni povjesničar Nikola Ivanišin bio je jedan od prvih znanstvenika povijesne struke u Hrvatskoj koji je ne samo uočio prisutnost Herderovih ideja u javnome djelovanju ili-

⁵ Đuro Šurmin, *Hrvatski preporod I. Od godine 1790. do 1836.*, Zagreb 1903., 44., 45., 49., 53., 92., 94.. W. Kessler, *Die Südslawen und Herder*, 165., smatra da je taj Vrhovčev poziv inicirao Bartolomej Kopitar, te da Herder pritom nije imao izrazitiju ulogu.

⁶ Đuro Šurmin, *Hrvatski preporod II. Od godine 1836. do 1843.*, Zagreb 1904., 92., 96.–97.

⁷ Antun Barac, *Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije*. Knjiga I. *Književnost ilirizma*, Zagreb 1964., 232., 289., 294.

⁸ Stjepan Tropsch, »Les influences allemandes sur les illyriens et leurs precursors«, u: *Le Monde Slave* 12., 1935., II. 439.–452.

⁹ Nikola Ivanišin, Herder i ilirizam, n. dj. Ovaj je članak u skraćenoj obliku objavljen na njemačkom jeziku pod naslovom »Herder und der Illyrismus« (isti naslov koristit će i dalje) u: *Johann Gottfried Herder. Zur Herder-Rezeption in Ost- und Südosteuropa, Slawistische Studien und Texte*, (dalje: *Zur Herder-Rezeption in Ost- und Südosteuropa*) Berlin 1978, 125.–131. Kao što je vidljivo iz naslova, ovaj zbornik radova posvećen je recepciji Herderovih ideja u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi, a radovi objavljeni u njemu pružaju dosta korisnih podataka i prilično cjelovitu sliku o Herderovom utjecaju na slavenski svijet.

¹⁰ Holm Sundhaußen, *Der Einfluß der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie* (dalje: *Der Einfluß der Herderschen Ideen*), München 1973.

¹¹ V. bilj. 2. U ovome članku Kessler navodi dosta cjeloviti popis do tada objavljene literature o temi Južni Slaveni i Herder. Većina spomenutih djela dotiče i problem recepcije Herderovih ideja kod iliraca.

raca, nego ju je pokušao i sustavno istražiti. Nakon historiografskoga uvoda Ivanišin je u osnovnim crtama iznio glavne sastavnice Herderove filozofije te relevantnu literaturu koja s različitih stanovišta razmatra pojedine aspekte ili cjelinu Herderova filozofskog sustava. Nakon toga je sustavno iznio primjere Herderova izravnog utjecaja u literarnim radovima hrvatskih preporoditelja. Analizu spomenutoga utjecaja koncipirao je u četiri dijela, od kojih se svaki bavi jednim od aspekata Herderova filozofskog sustava koji su najviše utjecali na sadržajno oblikovanje idejnog sustava hrvatske preporodne inteligencije. Riječ je o Herderovom učenju o jeziku, narodnome stvaralaštvu, a posebice o narodnom pjesništvu, zatim o recepciji Herderova poznatog poglavlja o Slavenima i na kraju o ideji humanosti, kao najvišem cilju evolucije čovječanstva. Nakon provedene analize primjera Herderova utjecaja na ilirce Ivanišin na jednome mjestu zaključuje da se radilo o »stvaralačkome plodonosnom utjecaju«¹², dok na drugome mjestu u istome radu, a takav zaključak ponavlja i u radu na njemačkome jeziku, zaključuje da bi riječ kojom bi se najbolje moglo okarakterizirati odnos Herder-ilirci bila riječ »poticaj«.¹³

Holm Sundhaußen u knjizi o utjecaju Herderovih ideja na oblikovanje nacija kod naroda Habsburške monarhije ocrta kulture veze između njemačkoga jezičnog područja i Jugoistočne Europe te Herderove stavove o državi, naciji i slavenstvu, dakle samo političke i nacionalne aspekte Herderova filozofskog sustava. Nakon toga Sundhaußen analizira značenje Herderovih ideja za nacionalno buđenje pojedinih naroda Habsburške monarhije, pri čemu Hrvatima pridaje mjesto koje je u skladu s njihovim brojčanim udjelom u stanovništvu Monarhije. Dosta veliku pozornost pridaje aktivnostima oko skupljanja narodnih pjesama kod Južnih Slavena, te smatra da Herderov utjecaj nije pružio odlučujući poticaj, nego je potaknuo na intenziviranje skupljačke djelatnosti. U poglavlju naslovljenome »Der Illyrismus und Herder« Sundhaußen uglavnom u skraćenome obliku iznosi rezultate Ivanišinih istraživanja objavljenih u dva već spomenuta članka, ne donoseći ništa nova. Ocjenjujući recepciju Herderovih ideja kod iliraca, Sundhaußen se priklanja ocjeni da je riječ o utjecaju, a ne tek o poticaju ili o pukom preuzimanju njegovih ideja od iliraca. Ne poričući posredni Herderov utjecaj na hrvatski narodni preporod preko čeških i slovačkih romantičara, Sundhaußen ipak ističe da je neposredni Herderov utjecaj bio jednako značajan.¹⁴ Ipak se stječe dojam da Sundhaußen na primjeru Hrvata nije uspio ostvariti cilj koji je postavio na početku knjige, naime istražiti Herderovo značenje za konstituiranje modernih nacija koje nastavaju nekadašnji teritorij Habsburške monarhije, jer u razmatranju o Hrvatima nedostaju zaključci u tom smjeru.

U članku »Die Südslawen und Herder. Einige Anmerkungen« Wolfgang Kessler problematizira pitanje Herderova utjecaja na slavenske narode Istočne i Jugoistočne Europe na način različit od većine autora koji su se do tada bavili tim problemom. Naime, Kessler ističe da utjecaji pojedinih mislilaca, pa tako ni Herderov, nisu važni sami po sebi, te smatra da treba istražiti

¹² N. Ivanišin, *Herder i ilirizam*, 223.

¹³ Isto, 221., N. Ivanišin, *Herder und der Illyrismus*, 131.

¹⁴ H. Sundhaußen, *Der Einfluß der Herderschen Ideen*, 164.–178.

koje su komponente Herderovog misaonog sustava imale važnu ulogu u drugim ideološkim kompleksima i u kakvom povijesnom kontekstu.¹⁵ Ocjenjujući razmatranja o Herderovom poglavlju o Slavenima, Kessler ističe da je ono u okviru *Ideja o filozofiji povijesti čovječanstva* zapravo predstavljalo suprotnost prikazu agresivnih »njemačkih naroda« (»Deutsche Völker«)¹⁶ i da je ono još jedna potvrda Herderova političkog stava, koji karakteriziraju odbojnost prema tiraniji i prihvaćanje ciljeva Francuske revolucije. Kessler također već smatra da je kod slavenskih naroda Herderovo poglavlje o germanskim narodima u kojem im pridjeva agresivna ratnička obilježja imalo mnogo jači učinak nego poglavlje o Slavenima.¹⁷ Prema Kesslerovome je mišljenju romantičarska teorija o narodu preuzela elemente Herderove koncepcije o jeziku, ali ih je drugačije sistematizirala, stavivši kao polazište »narod« u užem, ekskluzivno etničkom značenju, umjesto univerzalno shvaćenog »čovječanstva«. Također je istaknuo da se pojam »materinji jezik« koji se pripisuje Herderu već tridesetih godina 19. stoljeća više nije nužno povezivao s Herderovim shvaćanjima, a naglasio je i Herderov utjecaj na skupljanje narodnih pjesama.¹⁸ Zaključujući članak u kojem je dao opći pregled recepcije Herderovih ideja kod Južnih Slavena, ne ulazeći u pojedinosti, Kessler konstatira da se samo u izuzetnim slučajevima može govoriti o izravnom Herderovom utjecaju na južnoslavensku inteligenciju.

Kao što je već rečeno, Kessler (i Sundhaußen) je u spomenutom članku naveo i recentnu literaturu, objavljenu do 1986., koja se bavi odnosom Južnih Slavena prema Herderu, stoga treba ukratko spomenuti i kasnije objavljenu literaturu koja razmatra problema odnosa nacionalnih pokreta kod slavenskih naroda prema Herderu. Premda se u njima direktno ne govori o recepciji Herderovih ideja kod iliraca, radi se o člancima koji mogu upotpuniti našu spoznaju o Herderovom utjecaju na slavenski svijet te pružiti poticaj u metodološkom pogledu.¹⁹

¹⁵ W. Kessler, *Die Südslawen und Herder*, 159.

¹⁶ V. Johann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (dalje: *Ideen*), Wiesbaden (bez godine izdanja), 430.–435.

¹⁷ W. Kessler, *Die Südslawen und Herder*, 162., 170.–171.

¹⁸ Isto, 164. i 165.

¹⁹ Riječ je o nekoliko članaka njemačkih i čeških znanstvenika koji su objavljeni u časopisu *Germanoslavica*, Jg. III (VIII), Prag 1996, Nr. 1: Ulrich Püschel, »Die slawischen Völker nehmen auf der Erde einen größeren Raum ein, als in der Geschichte.« Zu Herders »Slawen-Kapitel« (dalje: Zu Herders »Slawen-Kapitel«), 95.–105; Jan Wirrer, »Stereotypen über europische Völker in Herders *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*« (dalje: *Stereotypen*), 107.–131; Winfried Baumann, »Herder bei den Tschechen«, 133.–138.; Jarošír Povejšil, »Bemerkungen zu Herders Darstellung der Slawen«, 139.–141. Usp. također zbornik radova posvećen Herderu i filozofiji povijesti: *Herder et la Philosophie de l' Histoire*, uredio Pierre Péisson, Pariz – Iai 1997. Među radovima koji s različitih aspekata obrađuju Herderovu ulogu u razvoju discipline filozofije povijesti valja istaknuti članak Tadeusza Nawmowicza, »La réception Slave de Herder«, 104.–114. zbog teme ovog članka. Koristim ovu prigodu da zahvalim prof. dr. Dragi Roksandiću koji mi je ove časopise kao i članak Wolfganga Kesslera učinio dostupnima.

O Herderu kao tvorcu pojma »nacionalizam« i recepciji njegova poimanja te pojave jedan od najboljih novijih radova napisao je Daniel Chirot. Spomenuti autor ukratko iznosi uvjete i utjecaje pod kojima je nastala Herderova teorija nacije kao etničke skupine koju vežu zajedničko porijeklo, jezik, običaji i folklor, a koja se razlikuje od drugih nacija zbog različitih klimatsko-geografskih i društvenih uvjeta te iskustava koja se prenose tradicijom. Chirot se detaljnije bavi iskrivljavanjima Herderova shvaćanja nacionalizma u 19. i 20. stoljeću i teškim posljedicama do kojih je dovela praktična primjena deformiranih Herderovih stavova o naciji. Njihova praktična primjena u modernome je svijetu dovela do toga da nacionalizam postane državnom ideologijom koja je uvukla mase u nacionalna rivalstva i dovela do krvavih ratova i sukoba, posljedice kojih se osjećaju i danas.²⁰

Johann Gottfried Herder – glavne ideje i misli

Johann Gottfried Herder, njemački filozof, književnik, teoretičar prosvjetiteljstva, protestantski teolog i pedagog, rođen je 25. kolovoza 1744. u Mohrungen, a umro je 18. prosinca 1803. u Weimaru. Tijekom studija teologije i kasnije na njega su presudno utjecala dvojica njegovih učitelja: filozof, začetnik njemačkoga klasičnog idealizma Immanuel Kant (1724.–1804.) te Kantov protivnik i protivnik prosvjetiteljstva, filozof Johann Georg Hamann (1730.–1788.). Osim njih, na Herdera su snažno utjecala i djela francuskog filozofa i teoretičara građanskoga društva i države Jeana Jaquesa Rousseaua (1712.–1778). Herderova djela obuhvaćaju široki tematski raspon od književnosti i književne kritike, problema estetike i umjetnosti, teoloških rasprava te razmatranja o jeziku. Danas je Herder vjerojatno ipak najpoznatiji kao jedan od osnivača filozofije povijesti, a tome problemu posvećeno je njegovo djelo *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. U njegovome velikom opusu to je djelo povjesničarima najzanimljivije, ali i znanstvenici drugih struka u njemu mogu pronaći poticajne misli. Najvažnija su Herderova djela: *Über den Ursprung der Sprache* (1777.), *Gott. Einige Gespräche* (1787.), *Briefe zur Beförderung der Humanität* (1792.–1797.), *Verstand und Erfahrung. Eine Metakritik zur Kritik der reinen Vernunft* (1799.) i *Kalligone* (1800.) i već spomenute *Ideen*...²¹

²⁰ Daniel Chirot, »Herder's Multicultural Theory of Nationalism and Its Consequences«, u: *East European Politics and Societies* (EEPS), Berkeley 1996., 1.–15. Chirot ovdje navodi i recentnu literaturu o ovome aspektu Herderova utjecaja.

²¹ Vrlo sažeti i sadržajno koncentrirani prikaz Herderova stvaralaštva i filozofskog sustava pružaju: članak Johann Gottfried Herder, u: *Philosophenlexikon*, urednici Erhard Lange i Dietrich Alexander, Berlin 1984, 3. Auflage, 373.–378. i *Meyers Lexikon*, V, Leipzig 1926, 7. Auflage, 1422.–1425. Herderovo stvaralaštvo detaljnije prikazuje N. Ivanišin, Herder i ilirizam, 201.–210., a na istome mjestu donosi i prikaz relevantne literature o Herderu. Premda se Herderove misli o jeziku, narodnome stvaralaštvu, humanizmu i o Slavenima, koje su igrale važnu ulogu među slavenskim misliocima, pa tako i među hrvatskim preporoditeljima, mogu naći u nekoliko njegovih djela, sve zajedno okupljene na jednome mjestu i dosta cjelovito formulirane nalazimo samo u djelu *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Zbog toga ću prikazivanje spomenutih Herderovih misli zasnivati na onome što je iznio u *Idejama*.

Široki raspon interesa i stvaralačkih područja te raznovrsnost ideja koje je Herder iznio već su kod njegovih suvremenika izazvale različite reakcije. Ambivalentna recepcija Herderovih ideja neprestano je prisutna od vremena njihova formuliranja do danas. Na jednoj su strani prihvaćanje i veliki utjecaj na ideološke sustave mnogih kasnijih naraštaja, dok se s druge strane radi o oštroj kritici i svojevrsnome naprihvatanju. Već je Herderov učitelj i uzor Immanuel Kant podvrgao kritici glavno djelo svojega učenika. Kant Herderovim *Idejama* predbacuje nedostatak jasnoće u argumentaciji, pojmovnu nepreciznost, argumentaciju koju je teško slijediti, djelomice i zbog njezine unutarnje proturječnosti, pribjegavanje analogijama i afektivnoj sferi tamo gdje bi bio nužan racionalni pristup. S takvom Kantovom ocjenom slaže se i većina suvremenih istraživača.²² Osim ovih zamjerki, na Herderovo neprihvatanje u pojedinim razdobljima i na raznim prostorima vjerojatno su utjecali i njegova kritika apsolutističke vladavine i feudalnog društva, demokratski svjetonazor i simpatija prema nižim društvenim slojevima, te pozitivan odnos prema Francuskoj revoluciji, čiji je suvremenik bio. Nasuprot ovih kritičkih tonova, stalno je bilo prisutno i pozitivno vrednovanje, pa čak i precjenjivanje i idealizacija Herderovih ideja, kao posljedica eklektičkog čitanja.²³

U središtu Herderovih razmišljanja nalazi se čovjek, i to konkretni čovjek kao odraz prirodne i društvene sredine u kojoj živi. Herder je već krajem 18. stoljeća naglašavao utjecaj klime i prirodnih uvjeta, naravno – ne zanemarujući društvene, na cjelokupni način života čovjeka, njegove ideje, misli, umjetničko stvaralaštvo pa i na tip države i način vladavine. Zbog toga Herder smatra da nije moguć prijenos oblika vladavine, načina umjetničkog izražavanja i slično iz jednoga kulturnog kruga u drugi.²⁴ Herder je svjestan razlika među ljudima koje su posljedica različitih prirodnih i društvenih uvjeta razvoja, ali ističe da su svi ljudi pripadnici iste vrste i protivi se uporabi pojma rase, jer smatra da pojam rase pretpostavlja različito podrijetlo, dok se kod ljudskog roda radi tek o »nijansiranju iste velike slike«.²⁵ U skladu s takvim Herderovim shvaćanjem svakako je i njegovo zauzimanje za slogu i miran suživot, jednakost i ravnopravnost svih ljudskih jedinki, dakle pojedinaca i naroda, posredno ističući i zalaganje za jednakost spolova.²⁶

U odgovoru na pitanje koja je svrha ljudskog postojanja Herder iznosi dva temeljna pojma: učenje i humanost. Opisujući razlike između čovjeka i životinja Herder između ostaloga navodi i neprestanu čovjekovu potrebu, ali i nužnost, učenja, jer se kod njega sve svodi na vlastitim učenjem/radom stečene vještine, umijeća i um. Ne zanemarujući činjenicu da i životinje uče,

²² Usp. Immanuel Kant, »Rezensien zu Johann Gottfried Herders Ideen«, u: isti: *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik 2.*, Frankfurt/Main 1964, 779.–806. (ova je recenzija objavljena i u: I. Kant, *Werke XII*); Jan Wirrer, Stereotypen... u: *Germanoslavica 1*, 1996, 110.–111., *Philosophenlexikon*, 378. O različitim interpretacijama Herderovih misli piše i W. Kessler, *Die Südslawen und Herder*, 157.–160.

²³ Usp. Jan Wirrer, *Stereotypen*, 123.–126.

²⁴ J. G. Herder, *Ideen*, 184.–195.

²⁵ Isto, 177., 179., 180.

²⁶ Isto, 179., 215., 216.

Herder naglašava dugotrajnost učenja kod čovjeka koje zapravo traje cijeli njegov život, a također i to da samo čovjek ima um uz pomoć kojega može usavršavati humanost.²⁷ Oblikovanje humanosti je najviši cilj i svrha ljudskog postojanja, »a s tom svrhom je Bog našem rodu dao u ruke vlastitu sudbinu.« Cjelokupno ustrojstvo ljudske prirode: fiziološke osobine, nagoni, osjetila, ali i duhovna sfera, slobodna volja, um, jezik, sposobnost umjetničkog izražavanja i religija usmjereni su usavršavanju humanosti. Sve što je pod vodstvom uma ljudski rod u povijesti učinio dobra, učinio je za razvoj i usavršavanje humanosti, a sve pogreške, negativnosti, ratovi i sukobi počinjeni su protiv humanosti. Čovjek ima sposobnost spoznaje vlastitih grešaka i, što ih brže nastoji ukloniti, to brže on izgrađuje vlastitu čovječnost.²⁸ Napredovanje prema humanosti ovisi o čovjekovome trudu, ali i o prirodnim uvjetima sredine u kojoj čovjek živi, a obilježeno je mnogim usponima i padovima, ali se »lanac kulture« nikada ne prekida. Svaki narod u povijesti ima određenu ulogu u oblikovanju humanosti, a Slavenima Herder pripisuje vrlo važnu pozitivnu ulogu u tom procesu. Razmatranje o humanosti možda je najbolje završiti Herderovim riječima: »Humanost, to je um i pravednost u svim klasama, u svim ljudskim poslovima.«²⁹

Značajan čimbenik u Herderovome filozofskom sustavu predstavlja dimenzija povijesnosti koja ujedinjuje elemente prostora i vremena, o kojima pak ovisе uzročno-posljedične veze, te dijalektički odnosi između suprotnosti i podudarnosti koji rađaju nove vrijednosti.³⁰ Prema Herderovome shvaćanju povijesni su događaji fenomeni kretanja, a nosilac povijesnih zbivanja jest narod. Čovjek je društveno biće i kao takav usmjeren je prema životu u zajednici. Svaki narod kao viši oblik ljudske zajednice, ma kako primitivan bio, ima vlastite običaje, pjesme, plesove, tradiciju, mitologiju i religiju u kojima se najbolje očituje duh i karakter naroda.³¹ U okviru narodnoga stvaralaštva posebnu važnost ima narodna poezija, sačuvana uglavnom u obliku usmene predaje. Važnost koju je za oblikovanje i očuvanje narodne posebnosti Herder pridavao narodnome pjesništvu vidljiva je i iz njegovoga praktičnog rada na skupljanju narodnih pjesama anglo-saksonskih, germanskih i slavenskih naroda.³² Vlastito usavršavanje čovjeka-pojedinca obrazovanjem i razvojem humanosti usavršava i narod. Pod pojmom usavršavanja naroda podrazumijeva se uzdizanje naroda iznad stupnja folklorne kulture, koja karakterizira tzv.

²⁷ Isto, 118.–120., 123.

²⁸ Isto, 397.–399., 403.

²⁹ Isto, 408., 413.

³⁰ Wilhelm Dobbek, »Die Coincidentia oppositorum als Prinzip der Weltdeutung bei J. G. Herder wie in seiner Zeit«, u: *Herder-Studien*, Würzburg 1960., 16.–48.

³¹ J. G. Herder, *Ideen*, 201.–206.

³² Rezultat Herderove skupljačke djelatnosti na tom polju je zbirka narodnih pjesama objavljena pod naslovom *Völklied*, Weimar 1778–79. U njoj je prvi put objavljen Goetheov prepjev »Hasanaginice« te nekoliko »slavo-dalmatskih« ili »morlačkih« pjesama koje je Herder preuzeo od Andrije Kačića Miošića, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1759.) i od A. Fortisa, *Viaggio in Dalmazia* (pretisak, Venecija 1774.). Johannes v. Müller je u drugom izdanju, 1807. godine, tu zbirku pjesama izdao pod naslovom *Stimmen der Völker in Liedern*. O ovome usp. W. Kessler, *Die Südslawen und Herder*, 160.–161., i bilj. 21. i 22.

mlade narode. Za razliku od njih, zreli narodi imaju razvijeniju, profinjeniju kulturu, a takvi narodi postaju nacijama kad dostignu određeni kulturni stupanj.³³ U procesu prerastanja naroda u naciju presudnu ulogu ima jezik, jer čovjek je čovjekom postao uz pomoć jezika. Nacionalni jezik uvjetuje i način mišljenja nacije, jer se misli izražavaju jezikom, a Herder smatra da se genij naroda nigdje ne očituje tako jasno kao u jeziku.³⁴ Vlastitim obrazovanjem i usavršavanjem, koje nije moguće bez jezika, svaki pojedinac ujedno doprinosi i usavršavanju kulture svog naroda, a jezik na kojem se to na najlakši i ujedno najbolji način može učiniti jest jezik koji čovjek najbolje poznaje, dakle materinji jezik. Danas se pojam materinjeg jezika (Muttersprache) više ne pripisuje isključivo Herderu, jer su istraživanja pokazala da je taj pojam, kao i mnoge od Herderovih ideja, već u prvoj trećini 19. stoljeća ušao u svakodnevnu uporabu,³⁵ ali ta činjenica ne umanjuje značenje Herderova učenja o važnosti materinjeg jezika za oblikovanje nacije. Već je istaknuto Herderovo shvaćanje da su čovjek i sve što je vezano uz njega, pa tako i jezik, proizvod prirodne i društvene sredine u kojoj žive. Raznovrsnost prirodnih i društvenih uvjeta dovela je do nastanka različitih jezika, naroda i nacija, jer je jezik jedno od konstitutivnih obilježja nacije. Treba učiti strane jezike radi lakšeg sporazumijevanja s drugim narodima, a u tome kontekstu Herder ističe potrebu znanstvenog uspoređivanja različitih jezika i kao da najavljuje veliko doba njemačke lingvistike u 19. stoljeću. Ali prvenstveno treba nastojati oko razvoja i unapređivanja materinjeg jezika, a time i samoga sebe i vlastitoga naroda na putu prema dalekome, ali dostižnom cilju, općoj humanosti.

Herder je otkrio jezik kao socijalni fenomen i povezo ga s organski shvaćenim narodom kao individualnošću u kojoj su jedinice koje je čine povezane zajedničkim jezikom, a ta se individualnost razvija tijekom povijesti. Takvim je postupkom od te kombinacije Herder stvorio trajni element u suprotnosti s prolaznim pojavnim oblicima države. Romantičarska teorija naroda preuzela je elemente Herderove teorije o jeziku, ali im je drugačijom sistematizacijom promijenila i značenje. Mjesto univerzalistički shvaćenog »čovječanstva« kod Herdera, u spomenutoj je teoriji preuzeo »narod« u užem, ekskluzivno etničkom shvaćanju,³⁶ a tu su teoriju preuzeli i ilirci.

Osim već spomenutih pojmova jezika, narodnoga stvaralaštva i humanosti, na hrvatske preporoditelje snažno je utjecalo i poglavlje o slavenskim narodima iz Herderovih *Ideja*. U njemu Herder oslikava idealiziranu sliku slavenkih naroda: to su miroljubivi ljudi golublje čudi, marljivi, skromni, gostoljubivi, skloni veselju i muzici, a bave se poljoprivredom, vinogradarstvom, rudarstvom, obrtima i trgovinom. U odnosu prema susjedima nisu pokazivali agresivne namjere, nego spremnost na popuštanje i podlaganje, pa su se njihovi susjedi, a posebno germanski narodi, o njih teško ogriješili i podvrgnuli ih pod svoju vlast. Herder ističe da su Slaveni, usprkos stoljetnoj podčinje-

³³ N. Ivanišin, Herder i ilirizam, 204., 205.; Eugen Lemberg, *Geschichte des Nationalismus in Europa* (dalje: *Geschichte des Nationalismus*), Kassel 1950, 192.–211.

³⁴ J. G. Herder, *Ideen*, 230.–237.

³⁵ Usp. W. Kessler, *Die Südslawen und Herder*, 164.; E. Lemberg, *Geschichte des Nationalismus*, 202.

³⁶ W. Kessler, *Die Südslawen und Herder*, 164.

nosti drugim narodima, sačuvali svoj jezik, narodne običaje i kulturu, dakle narodni identitet, ali su i popirili neke negativne osobine, npr. podmuklost, a taj se aspekt narodnog karaktera Slavena redovito prešućuje u interpretacijama slavenskih autora. Osim ove idealizirane slike, kojom su se, pozivajući se na Herdera, slavenski intelektualci često branili od napadaja i ocrnjivanja od strane (političkih) protivnika iz redova susjednih naroda, na jačanje samosvijesti slavenskih naroda neosporno je snažno utjecalo Herderova vizija budućeg života Slavena, u kojoj im proriče bolju i sretniju budućnost nakon što se oslobode »ropskih lanaca« u kojima žive. Herder upućuje i na potrebu skupljanja, proučavanja i očuvanja narodnog stvaralaštva i narodnih običaja, te pisanja djela o cjelokupnoj povijesti slavenskih naroda.³⁷

Recepcija Herderovih ideja u hrvatskome narodnom preporodu na temelju Danice ilirske

1. O posrednome Herderovu utjecaju na hrvatske preporoditelje

U uvodnome dijelu ovoga rada spomenuto je da je u starijoj historiografiji prevladavala teza o posrednome Herderovu utjecaju na hrvatski narodni preporod preko čeških i slovačkih romantičara, a među njima se posebno isticao utjecaj Kollára i Šafaríka. Novija su istraživanja pokazala da je izravni Herderov utjecaj na ilirce bio barem jednako tako jak (v. bilj. 14.). Teza o prvenstveno indirektnome Herderovu utjecaju na hrvatske intelektualce preko čeških i slovačkih romantičara već se na prvi pogled čini dvojbenom, ako se uzme u obzir u kakvoj se sredini radi. Naime, u prvoj polovini 19. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji još nije postojao standardni hrvatski književni jezik, službeni jezik upravnih i političkih organa bio je latinski, dok je hrvatska intelektualna i politička elita, kao i građanstvo, koristila njemački kao jezik svakodnevnih komunikacija. Nikola Ivanišin je pokazao da su u Zagrebu već od kraja 18. stoljeća postojala prva izdanja Herderovih djela te da su ih ilirci poznavali i čitali.³⁸ U hrvatskim su pokrajinama postojali dobri preduvjeti za recepciju Herderovih ideja ne samo zbog dobrog poznavanja njemačkog jezika i pristupačnosti Herderovih djela, nego prije svega zato što su neke njegove ideje bile vrlo zanimljive i korisne hrvatskim preporoditeljima. Riječ je prije svega o Herderovom shvaćanju o jednakoj vrijednosti svih naroda koji imaju pravo na njegovanje vlastitoga jezika, kulture, narodnoga stvaralaštva, te u krajnoj konzekvenci imaju i pravo na slobodan razvoj i vlastitu nacional-

³⁷ J. G. Herder, *Ideen*, 433.–435. Za razliku od većine drugih autora koji ističu veliki utjecaj Herderova poglavlja o Slavenima u slavenskim intelektualnim krugovima, a malim ocjenjuju njegov utjecaj kod njemačke inteligencije, W. Kessler, *Die Südslawen und Herder*, 166., smatra da je spomenuto poglavlje snažnije utjecalo na oblikovanje njemačkog mišljenja o Slavenima, no što je bio njegov utjecaj na slavensku inteligenciju. Kessler ne navodi pobliže što podrazumijeva ovom tvrdnjom, ali se vjerojatno radi o kontraproduktivnom utjecaju spomenutoga Herderova poglavlja, jer je slika slavenskih naroda u očima njemačke javnosti u 19. stoljeću bila prilično negativna.

³⁸ N. Ivanišin, *Herder i ilirizam*, 223. i bilj. 50. na istoj stranici.

nu državu, koju Herder smatra »najprirodnijom državom«³⁹ te o Herderovom prikazu Slavena. Hrvati su tada bili na samome početku standardizacije hrvatskog književnog jezika, a njihova nacionalna i politička prava ugrožavali su germanizacijski pokušaji bečkog dvora, ali još više mađarizatorske tendencije i nastojanja ugarskih političkih krugova za ukidanjem hrvatske autonomije. Stoga su Hrvatima Herderove ideje vrlo funkcionalno poslužile u aktualnoj političkoj borbi kao opravdanje, ideološki potporan i kao poticaj.

U historiografiji je dokazan Herderov utjecaj na češke i slovačke preporoditelje,⁴⁰ a nepobitno je i njihovo djelovanje na ilirce. O tome utjecaju može nam posvjedočiti i književni časopis hrvatskoga narodnog preporoda *Danica ilirska*. U svojim se tekstovima pristaše hrvatskoga preporoda dosta često pozivaju na autoritet čeških i slovačkih preporoditelja, naravno – najčešće na Šafarika i Kollára. Međutim, češki su preporoditelji u *Danici ilirskoj* relativno slabo zastupljeni vlastitim tekstovima: objavljena su tek tri teksta češkog književnika i filologa Václava Hanke (1797.–1861.) u kojima se ne mogu pronaći Herderove ideje. Slovački su preporoditelji neusporedivo jače zastupljeni, i to uglavnom Jan Kollár i Pavel Jozef Šafarik, koji su zastupljeni sa 30 odnosno 31 tekstom. Na osnovi toga i već spomenutoga čestog pozivanja na njihov neosporni autoritet prilikom argumentacije ili polemiziranja o vlastitim tezama može se zaključiti da su njihove ideje dosta utjecale na ilirce. Navest ću nekoliko primjera za prenošenje Herderovih misli u hrvatsku sredinu preko Kollára i Šafarika, ali ću u daljnjoj analizi Herderove recepcije u hrvatskome narodnom preporodu nastojati pokazati da su slične misli ilirci iznosili i izravno se pozivajući na Herdera.

Šafarik u članku »Značaj i izobraženost slavskoga naroda u občinskom« polemizira s autorima koji o slavenskim narodima govore negativno i nastoji ukazati na nopravdanost takve loše slike o Slavenima u očima susjednih naroda, a pri argumentaciji se služi i Herderovim idealiziranim prikazom karaktera slavenskih naroda, pri čemu ga ponekad, ali ne uvijek, izrijeком navodi kao izvor. Među slavenskim osobinama Šafarik, po uzoru na Herdera, posebno ističe njihovu slogu, miroljubivost, krotku ćud, marljivost, veselu prirodu, gostoljubivost te ljubav prema svome jeziku i običajima. Negativne osobine koje Herder pripisuje Slavenima, poput »lukavoga i okrutnoga sužanjstva i lenosti«, Šafarik i Herder pripisuju stoljetnoj potlačenosti Slavena uslijed koje je došlo i do deformacije njihovog narodnog karaktera.⁴¹ Polemičkim duhom odiše i Kollárov članak »Izpravak«, napisan u povodu izlaska knjige mađar-

³⁹ J. G. Herder, *Ideen*, 243.

⁴⁰ Usp. npr. Winfried Baumann, »Herder bei den Tschechen«, u: *Germanoslavica* 1, 1996, 133.–138.; Karol Rosenbaum, »Herder und die slowakische nationale Wiedergeburt«, u: *Zur Herder-Rezeption in Ost- und Südosteuropa*, 92.–106.

⁴¹ P. J. Šafarik, »Značaj i izobraženost slavskoga naroda u občinskom«, DHSD 5. 9. 1835./35., 12. 9. 1835./36., 20. 9. 1835./37., 26. 9. 1835./38. Sličnu karakterizaciju Slavena Šafarik donosi i u članku »Misli o starobilnosti Slavjanov u Europi«, *Danica ilirska* (dalje: DI) 23. 1. 1836./4. i 28. 1. 1836./5., gdje njihovu miroljubivost i način života navodi kao glavne razloge slabog interesa historičara iz ranijih stoljeća za Slavene. Pozitivne osobine Slavena u Herderovu duhu Šafarik navodi i u recenziji »Sud Dra. P. J. Šafarika o Osnovi Slovnice Slavjanske, narčja Ilirskoga, uredjenoj Vékoslavom Ba-

skog autora Stephana von Horváta o državno-pravnom položaju Hrvatske kao »pravog dijela« Ugarskog kraljevstva na temelju vojnog podčinjavanja. Kollár Horvátu predbacuje nepoznavanje i vrijeđanje Slavena, te se, osuđujući takav postupak, poziva na Herderove riječi izrečene u djelu *Briefe zur Beförderung der Humanität*: »Ništa nije mučnije, nego suditi o narodnom značaju; i tko osuđuje čitav jedan narod, taj vrdja čovčanstvo.«⁴²

Posebno jasno i jezgrovito formulirane misli raznih domaćih i inozemnih autora, pa tako i Šafarikove i Kollárove misli, redakcija je stavljala kao moto pojedinih brojeva *Danice*. Važnost koju su i oba slovačka autora i ilirci pridavali narodnoj poeziji, a također i narodnim običajima i općenito narodnome stvaralaštvu, kao medijima gdje se jasno očituje duh naroda, vidljiva je između ostaloga i iz izbora Šafarikovih i Kollárovih misli o ulozi narodnog stvaralaštva u životu naroda koje su objavljene u listu u obliku članka ili kao moto pojedinih brojeva *Danice*.⁴³ A o važnosti prosvjećivanja naroda i pojedinaca, bez čega nema napretka prema razvoju i usavršavanju humanosti, govori Kollárov članak »Izvrstnost prave prosvēte« u kojem autor navodi Herderove misli, ali ne pozivajući se na njega.⁴⁴

Mislim da ovih nekoliko primjera mogu pokazati neosporan posredni utjecaj Herderovih ideja preko Kollára i Šafarika na oblikovanje ideološkog sustava iliraca, o čemu je pisala starija historiografija, ali ću u dijelu rada koji slijedi nastojati prikazati značaj neposrednog Herderova utjecaja na pripadnike hrvatskoga narodnog preporoda.

2. O direktnome Herderovu utjecaju na ilirce

2. 1. Recepcija Herderova poglavlja o Slavenima

Herderov idealizirani prikaz Slavena, a to je i prikaz s dosta unutarnjih proturječnosti, a posebno njegov završetak u kojem Herder slavenskim narodima pretskazuje bolju budućnost, vrlo je brzo nakon objelodanjivanja pobudio zanimanje slavenskih intelektualaca, pri čemu niti hrvatski preporoditelji nisu ostali po strani. Neskraćeni, ali ponešto izmijenjeni prijevod Herderova poglavlja o Slavenima objavljen je u *Danici* već u prvoj godini izlaženja u

bukićem. U Zagrebu 1836., *DI* 10. 6. 1837./23. Preporodno glasilo *Novine horvatzke* i književni prilog *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* izlazile su od 6. siječnja 1835. na kajkavskom narječju, ali se istovremeno pripremao prijelaz na štokavsko narječje i Gajev reformirani pravopis. Nakon prihvaćanja te promjene, početkom 1836., listovi u naslovu dobivaju pridjev ilirski, pa službeni nazivi glase: *Ilirske narodne novine* i *Danica ilirska*. Nakon zabrane uporabe ilirskog imena i grba u siječnju 1843. *Danica* opet dobiva prvobitni naziv. Tijekom 1849. književno glasilo hrvatskog narodnog preporoda opet nosi naziv *Danica ilirska*. Sve promjene naziva obaju spomenutih listova ukraćko navodi Ferdo Šišić u knjizi *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962., 410.

⁴² Jan Kollár, »Izpravak«, *DHSD* 11. 5. 1844./19.

⁴³ Usp. P. J. Šafarik, »Slavske narodne psme«, *DHSD* 7. 11 1835./44.; J. Kollár, moto, *DI* 28. 8. 1841./35.

⁴⁴ J. Kollár, »Izvrstnost prave prosvēte«, *DHSD* 26. 10. 1844./43. i 2. 11. 1844./44.

broju 33. pod naslovom »Slavenski puki«.⁴⁵ Ivan Pederin je, ne ulazeći u analizu recepcije spomenutoga Herderova poglavlja u Hrvatskoj, usporedio originalni Herderov tekst i hrvatski prijevod u *Danici*. Na više mjesta je ustanovio nepodudaranje izvornika i prijevoda, bilo da se radilo o ispuštanjima nekih Herderovih riječi ili o dodavanjima vlastitih misli s ciljem buđenja i jačanja nacionalnog ponosa. Tako je npr. prevoditelj prilikom opisa karaktera slavenskih naroda izostavio pridjeve »podložni i poslušni«, a izmijenio je i ublažio pasus u kojem Herder opisuje deformaciju karaktera Slavena »u okrutnu, opaku i lukavu, pravu slugansku tromost« uslijed stoljetnog tlačenja. U *Danici* su tako promijenjeni značaj naroda opisali kao »divlji i surov«. Pederin je naveo i primjere za prevodiočeve intervencije u izvorni tekst u obliku dodavanja: završne Herderove riječi o potrebi pisanja potpune povijesti »ovog naroda« (dieses Völkerstammes) prevedene su kao »toga najvećega Europe naroda«; uz naziv karpatskih planina prevodilac je u zagradama dodao »Hrvatskih«, a pri nabranju pokrajina koje su osnovali Slaveni, koji su došli u Dalmaciju na poziv cara Heraklija, na prvome se mjestu dodaje Hrvatska. Pederin ovakve intervencije u izvorni tekst smatra odrazom »probudjenog domoljublja vlastitog naroda«.⁴⁶ Mogli bismo se složiti s Pederinovima zaključkom uz dopunu da se u opisanim slučajevima ispuštanja Herderovih riječi radi o karakteristikama koje zapravo proturječe Herderovoj idealiziranoj slici o Slavenima što su je preuzeli slavenski intelektualci i kao takvu je suprotstavljali ocrnjivanjima i negativnome prikazivanju karaktera slavenskih naroda. Budući da te negativne karakteristike bacaju određenu sjenu na glorifikaciju Slavena iz Herderova pera, one nisu odgovarale hrvatskim intelektualcima u polemici s inozemnim autorima koji su napadali Slavene odnosno Hrvate preko različitih tiskovina. Navođenje tih negativnih osobina pokazalo bi da u napadima na Slavene možda ima i djelić istine, a to bi narušilo pozitivnu sliku o vlastitome narodu što su je ilirci, a također i drugi slavenski preporoditelji, željeli upotrijebiti za jačanje nacionalnog ponosa i nacionalno osvješćivanje svoga naroda.

U *Danici ilirskoj* nalazimo nekoliko primjera za takvu funkciju Herderova poglavlja o Slavenima, neovisno o tome pozivaju li se autori članaka u *Danici* izravno na Herdera ili njegove misli o Slavenima predstavljaju kao vlastite. Tako npr. nepoznati autor u *Danici* osuđuje pokušaje mađarizacije slavenskog stanovništva i oholost kojom Mađari i Nijemci govore o Slavenima, a kao suprotnost njima ističe »pravichnozt Herderovu ili Shleczerovu« (Schlözerovu, V. Š.; istaknuto u izvorniku). Autor se divi Slavenima što su u takvim uvjetima sačuvali svoj jezik, običaje i način života i, po uzoru na Herdera, premda ga ne navodi kao izvor, opisuje miroljubivi karakter i način života Slavena te poziva na toleranciju i miran suživot različitih naroda.⁴⁷ Poznati književnik, političar i povjesničar Ivan Kukuljević Sakcinski (1816.–1889.) u

⁴⁵ »Slavenski puki« Iz Herdera, Bečkoga izdanja, *DHSD* 22. 8. 1835./33.

⁴⁶ Ivan Pederin, »Rodoljubni dodaci i ispuštanja u prijevodu Herderova poglavlja »Slavenski narodi« koji je objelodanjen u 'Danici ilirskoj' 1835. godine«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Zadar 1970., 264.–270., citat sa str. 270.

⁴⁷ Anonimni članak »Nekoliko rečih o tom, kako sze nasha bratya Szlavenczi u Vugerzkoj magyariju«, *DHSD* 13. 6. 1835./23., 20. 6. 1835./24. i 27. 6. 1835./25.

članku »Dopis iz Milana« polemizira s autorom članka »Streifzge durch Oberschlesien« objavljenome u jednom broju časopisa *Das Ausland*, u kojem on krajnje negativno prikazuje Slavene. Kukuljević konstatira da to nije usamljen slučaj negativnog pisanja o Slavenima u 19. stoljeću, »našoj toli izobraženoj dobi« i poziva Slavene da se zajedničkim snagama odupru takvim tendencijama i »slogom, nauci i narodnim izobraženjem« pokažu kvalitete i čovječnost svoga naroda.⁴⁸

Osim funkcije obrane od napada na vlastiti narod s političkom pozadinom, Herderov pozitivan prikaz karaktera slavenskih naroda poslužio je ilircima, kao i drugim slavenskim preporoditeljima, za jačanje samosvijesti i buđenje nacionalnog ponosa, ali i kao opravdanje za isticanje prava svoga naroda na slobodan razvoj vlastitog jezika i narodnosti. Manje poznati ilirac Vilelmo Švelec u opširnome članku iznosi Herderove misli o Slavenima, navodeći ih kao vlastite: bave se zemljoradnjom, stočarstvom, trgovinom, željezo upotrebljavaju za izradu oruđa, a ne oružja, veseo su, muzikalan i gostoljubiv narod. Na zaključak da se ovdje doista radi o preuzimanju Herderovih misli upućuje činjenica da u nastavku članka Švelec citira Herderove riječi o naseljavanju Slavena, pri čemu se i poziva na »slavnog Herdera« kao svoj izvor. Prilikom citiranja Švelec doduše ispušta riječi »Kolonisten, als Hirten«, ali to ispuštanje u bitnim crtama ne narušava pozitivnu sliku o Slavenima, niti ima neko važnije značenje. Opisujući ratove susjednih naroda protiv Slavena radi njihova podčinjavanja, Švelec uglavnom slijedi Herdera, te, za razliku od Herdera, kod kojega se to samo indirektno nazire, smatra da su Slaveni imali velike, ali ipak nedovoljne zasluge za čovječanstvo i poziva ih da promijene takvo stanje. Kao sredstva za to on preporučuje slogu, unapređivanje jezika i prosvjećivanje naroda i poziva se na Herderovu misao o »živoj« narodnoj kulturi koja počinje s »buđenjem i oblikovanjem jezika«. ⁴⁹

Slične ideje iznosi i književnik, lingvist i saborski zastupnik Adolfo Weber Tkalčević (1825.–1889.) u nekoliko članaka naslovljenih »Razmatranja domorodna«. Tkalčević opisuje društvenu i kulturnu atmosferu u Hrvatskoj prije početka hrvatskoga narodnog preporoda i zasluge iliraca za promijenu takvog stanja. Dalje ističe miroljubivost Slavena, kojima se ne može predbacivati okrutnost u postupanju sa susjednim narodima »kao što to Niemcem predbacuje niemački Herder«. Slijedi doslovno (ispušteno je nekoliko sintagmi koje autor ne smatra važnima) prenošenje Herderova opisa germanskih osvajanja i podčinjavanja slavenskih teritorija, čime Tkalčević aludira na njemu suvremene pretenzije njemačkih (austrijskih) i mađarskih vladajućih krugova. Germanizaciju hrvatske kulture Tkalčević opisuje kao posljedicu nedostatka vrijednih književnih djela na domaćem jeziku i konstatira da se s njemačkim jezikom u njegovu domovinu uvukao i »niemački značaj, te otrovao onu stranu našega naroda, što se njim kao sriedstvom izobraženja služi«. Zbog toga autor poziva sve koji se za to osjećaju sposobnima da stvaraju književna djela s ciljem zadobivanja naklonosti »naših krasotica« koje će od-

⁴⁸ Ivan Kukuljević, »Dopis iz Milana«, *DI* 24. 7. 1841./30.

⁴⁹ Vilelmo Švelec, »Ništo u svoje vrijeme«, *DHSD* 22. 4. 1848./17. i 29. 4. 1848./18.

gajati buduće generacije u narodnome duhu.⁵⁰ Takav je zahtjev u skladu s glavnim kulturnim tendencijama hrvatskoga narodnog preporoda usmjerenima prema standardizaciji hrvatskoga književnog jezika i razvoju literature na tome jeziku, a odraz je i izvjesnog zatišja na stvaralačkome planu, o čemu svjedoče i sami ilirci svojim tekstovima u *Danici*. Do spomenutog je zatišja na književnom polju došlo vjerojatno zbog napete političke atmosfere u Hrvatskoj i sve jačeg zaoštavanja hrvatsko-mađarskih odnosa, koji su rezultirali i oružanim sukobom početkom rujna 1848. godine, dakle u istoj godini u kojoj je objavljen ovaj članak.

Isticanje veličine i teritorijalne rasprostranjenosti Slavena također je imalo pragmatičku funkciju jačanja narodne samosvijesti, a taj su motiv hrvatski autori koristili ne samo u proznome stvaralaštvu, nego i u pjesništvu.⁵¹

Herderovo najavljivanje velike budućnosti Slavenima nakon što se oslobode ropskih lanaca u kojima se nalaze također je ostavilo duboki trag u slavenskim kulturnim krugovima. Herderova misao o Nijemcima kao narodu sadašnjosti i o Slavenima kao narodu budućnosti vrlo je funkcionalno poslužila ilircima i ostalim slavenskim preporoditeljima pri uvjeravanju sunarodnjaka da je sazrelo vrijeme za promjene i da će one biti plodonosne. U atmosferi političkih, ekonomskih i kulturnih pritisaka s austrijske (njemačke) i mađarske strane Hrvatima, i ostalim Slavenima, vizija bolje budućnosti činila se vjerojatnijom jer je dolazila od jednog Nijemca. Na zaključak da je spomenuto Herderovo proročanstvo o boljoj budućnosti Slavena ostavilo duboki trag na svijesti barem jednog dijela hrvatskog naroda, tj. barem onih pripadnika hrvatskog naroda koji su čitali *Danicu*, upućuje činjenica da je ono postalo motivom brojnih pjesama raznih autora, a izvorne Herderove riječi objavljen su i kao moto pojedinih brojeva *Danice*.⁵²

⁵⁰ Adolf Weber Tkalčević, »Razmatranja domorodna«, *DHSD* 10. 6. 1848./24., 17. 6. 1848./25. i 24. 6. 1848./26. Na vrlo sličan način, slijedeći Herderove ideje, ali iznoseći ih kao vlastite, opisuje sudbinu Slovaka Bogoslav Šulek i upućuje im slične misli u članku »Narodnost Slovakah«, *DHSD* 5. 7. 1845./27. i 12. 7. 1845./28.

⁵¹ Usp. stihove Ivana Kukuljevića Sakcinskog, moto *DHSD* 27. 9. 1845./39. te pjesmu Petra Preradovića »Died i unuk«, *DHSD* 22. 3. 1845./12. i 29. 3. 1845./13. Iz ovog posljednjeg broja je strofa koju navodim kao primjer: Svuda hodeć, kud ga želja vodi,

Na kraj zemlji Slavskoj nedohodi:
Široka 'e od sievera do juga,
Od iztoka do zapada duga!

⁵² Usp. Herderov citat kao moto *DI* 8. 7. 1837./27.; stihove Stanka Vraza: moto *DHSD* 1. 4. 1848./14., moto *DHSD* 16. 3. 1844./11., moto *DHSD* 20. 5. 1848./21., izvadak iz »Djulabia«, *DI* 30. 5. 1840./22.; pjesmu Dragutina Rakovca »Nedajmo se, nebojmo se!«, *DI* 30. 7. 1842./31.; pjesmu Mirka Bogovića »Mom rodu«, *DHSD* 20. 9. 1845./38.; pjesmu Ognjoslava Utješinovića Ostrožinskog »Jeka od Balkana, ili Suze bugarskih, hercegovačkih i bosanskih Hristijanah«, *DI* 5. 3. 1842./10.; i stihove Dimitrija Demetra, moto *DHSD* 24. 4. 1847./17.: Ni l' ti znano, da se neprestano

Na okolo vèrti sreće kolo?
I tko danas slavnu krunu nosi,
Rob je sutra i za hlebac prosi?

Herderovo poglavlje o Slavenima zapravo je kratki, cjeloviti tekst bez neposrednih dodirnih točaka s ostalim dijelovima *Ideja* i zbog toga vrlo pogodan za izoliranu recepciju. Novija su istraživanja pokazala da je poglavlje o Slavenima zapravo komplementarno poglavlju o njemačkim narodima i da u biti predstavlja konkretizaciju posljedica njihova djelovanja i načina života. I spomenuto poglavlje zbog mnogih unutarnjih proturječnosti, a i *Ideje* zbog različitih aspekata razmatranja pojedinih problema, pružaju mogućnost različite interpretacije ovisno o elementima ideološkog sustava interpretatora koji čine temelj interpretacije, pri čemu se odabire ono što odgovara vlastitoj predodžbi, a zanemaruje se ono što joj proturječi.⁵³ Selektivno čitanje poglavlja o Slavenima, kao uostalom i cijelih *Ideja*, dovelo je do toga da se potpuno suprotne struje mogu pozivati na Herdera, npr. i slavofilske i antislavenske interpretacije mogu se činiti utemeljenima na Herderovu poglavlju o Slavenima, ovisno o tome pozivaju li se u argumentaciji na pozitivne ili negativne osobine slavenskog naroda (Herder Slavene smatra jednim narodom). Kao posljedica takvih ideološki obojenih interpretacija nastali su svojevrsni stereotipi o Slavenima. Tako se npr. s jedne strane govori o tobožnjoj naivnosti Slavena, dok se na drugoj strani spominje njihova navodna podmuklost. Kod slavenskih je autora prevladala interpretacija u pozitivnome svjetlu,⁵⁴ a prethodna je analiza pokazala da su i ilirci selektivno čitali spomenuto Herderovo poglavlje i interpretirali ga u isključivo pozitivnome svjetlu. Ilirske interpretacije poglavlja o Slavenima doprinijele su širenju stereotipne slike o Slavenima kao dobroćudnim, miroljubivim i marljivim narodima kojima predstoji sjajna budućnost.

2.2. Značenje Herderove jezične koncepcije u hrvatskome narodnom preporodu

Političke, društvene i kulturne prilike u Hrvatskoj u prvoj polovini XIX. stoljeća bile su pogodni medij za prihvatanje Herderovih ideja, a to u vrlo velikoj mjeri vrijedi i za Herderovu jezičnu koncepciju. Već je istaknuto da je u to vrijeme Hrvatska bila izložena pojačanim političkim pritiscima s mađarske strane u cilju krajnjeg ograničavanja hrvatske autonomije i uvođenja mađarskog jezika kao službenog i u Hrvatskoj. Položaj hrvatskih staleža u borbi s mađarizatorskim tendencijama još je dodatno otežavala činjenica što nije postojao standardizirani hrvatski književni jezik stvoren na temelju narodnoga govora, nego je postojalo više narječja s više ili manje razvijenom književnom produkcijom. Prisutan je bio i proces standardizacije hrvatskog jezika utemeljenoga na štokavskome narječju. U takvim se okolnostima Gaju kao glavnome tvorcu hrvatske nacionalne integracijske ideologije jezični model nacionalne ideologije činio vrlo funkcionalnim. Takav model nacionalne ideologije zasnovan je na Herderovom shvaćanju o jeziku kao bitnoj osobini nacije, a to su shvaćanje dalje razradili njemački mislioci poput filologa, književnika, politi-

⁵³ Jan Wirrer, Stereotypen, 119.; Ulrich Püschel, Zu Herders »Slawen-Kapitel«, 103.

⁵⁴ J. Wirrer, Stereotypen, 124. Unutarnje proturječnosti Herderova poglavlja o Slavenima detaljno analizira J. Wirrer, nav. dj. 118.–126.

čara i diplomata Wilhelma von Humboldta (1767.–1835.) te filologa, književnika i teoretičara njemačkog romantizma braće Augusta Wilhelma (1767.–1845.) i Friedricha (1772.–1829.) von Schlegela. Takav se model nacionalne ideologije posebno funkcionalnim pokazao u nacionalnim pokretima Srednje i dijela Istočne Europe, u naroda koji su proces nacionalne integracije započeli bez jedinstvenog standardiziranog jezika. Kod njih je službeni jezik bio latinski ili jezik vodeće nacije, a prevlast ili pokušaji nametanja tuđeg jezika u očima pripadnika nacije koja je tek ušla u proces nacionalne integracije predstavljali su opasnost od denacionalizacije.⁵⁵ Herderove ideje poslužile su kao poticaj, sredstvo argumentacije i kao opravdanje za isticanje vlastitog jezičnog programa.

U nizu od pet članaka naslovljenih »Nima domorodstva prez lybavi materinzkog jezika« Ljudevit Gaj razmatra važnost materinjeg jezika u jačanju domoljubnih osjećaja i iznosi Herderove misli predstavljajući ih kao vlastite. Gaj drži da se duhovni život naroda očituje u običajima, zakonima, vjeri, bogostovlju itd., ali nigdje tako izravno i neposredno kao u narodnome jeziku, jer su jezik i duh naroda »nerazdrusljivo zjedinjeni« i jezik je zapravo uobličeni duh naroda. Međusobnu ovisnost jezika i duha Gaj naglašava konstatacijom da se oni uzajamno razvijaju i unapređuju, ali i kvare. Gaj i drugi ilirci isticali su potrebu obrazovanja i duhovnog uzdizanja naroda kao preduvjeta za poboljšanje materijalnih, socijalnih i kulturnih uvjeta života.⁵⁶ Gaj upozorava na štetnost učenja stranog jezika, ako se uči umjesto materinjeg jezika, naročito u ranoj mladosti kada postaje »otrovom pako ili chemerom narodnozi« i doprinosi odnarođivanju, »jer tudy jezik jezt izrechnozi tudje narodnozi«. Vrhunac takvoga stava, inače karakterističnoga za angažirani način mišljenja nacionalnih preporodnih agitatora i u drugih naroda, jest Gajevo mišljenje da narod koji nije kadar na vlastitome jeziku oblikovati misli i osjećaje kao odraz svoga duha, jest zreo za sužanjstvo.⁵⁷ Kao primjer pravil-

⁵⁵ Usp. Nikša Stančić, »'Naš narod' Ljudevita Gaja iz 1835. godine« (dalje: Gajev »Naš narod«), *Radovi* (Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta) 23., Zagreb 1990., 53.–80., posebice str. 56.–57. O Gajevoj i preporodnoj nacionalnoj ideologiji usp. također: Nikša Stančić, »Hrvatski narodni preporod 1790–1848«, u zborniku-katalogu: *Hrvatski narodni preporod 1790–1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta* (ur. Nikša Stančić), Zagreb 1985., 1.–30.; Isti, »Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka 'Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja' iz 1830. godine«, *Radovi* (Zavod za hrvatsku povijest) 18., Zagreb 1985., 69.–106.; Isti, *Gajeva »Još Horvatska ni propala« iz 1832–33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Zagreb 1989.

⁵⁶ Nužnost prosvjećivanja naroda je tema članaka Jovana Stejića, »Nedajmo se, nebojmo se!«, *DI* 7. 5. 1836./19. i »Napredujmo!«, *DI* 14. 5. 1836./20., zatim članka Bogoslava Šuleka pod naslovom »Koleda«, *DHSD* 4. 1. 1845./1. i pjesme Dragutina Rakovca »Pėsma književnikah«, *DI* 26. 11. 1842./48.

⁵⁷ Ljudevit Gaj, »Nima domorodstva prez lybavi materinzkog' jezika«, *DHSD* 2. 5. 1835./17., 9. 5. 1835./18., 16. 5. 1835./19., 23. 5. 1835./20., 30. 5. 1835./21. Ovakvo shvaćanje jezika iznosio je Gaj i u drugim člancima, npr. »Netilo«, *DHSD* 28. 2. 1835./8., »Društvo prijateljah narodne izobraženosti ilirske«, *DI* 20. 8. 1836./34., »Poziv k predplati na prvi ilirski rėčnik ili slovar s organiėkim pravopisom«, *DI* 10. 4. 1841./15. Slične misli navodi Adolf Weber Tkalčević u nizu članaka naslovljenih »Raz-

noga odnosa prema stranim jezicima navode Cicerona i Herdera, koji su cijenili i poznavali tuđe jezike, ali istovremeno nisu zanemarivali vlastiti jezik, nego su štoviše aktivno sudjelovali u njegovu unapređivanju.⁵⁸ Kao dodatni argument u prilog materinjeg jezika u odnosu na strane jezike navode se Herderove riječi da čovjek može postati slavim samo ako piše na materinjem jeziku.⁵⁹

Ilirci su shvatili važnost materinjeg jezika pri oblikovanju cjelovite i potpune ličnosti, a pri argumentaciji su se pozivali na Herdera i često ga citirali. Brojni primjeri mogu potkrijepiti ovu tvrdnju, među kojima je možda najočitiiji izbor Herderovih riječi koje su postale moto *Danice* za godinu 1839., a ponavljale su se i kasnije. Herderove riječi navedene su na njemačkome jeziku: »Wer seine *Muttersprache*, die süßen, heiligen Töne seiner Kindheit, die mahnende Stimme seiner Heimath nicht *liebt*, verdient nicht den Namen: *Mensch*.«⁶⁰ Herderov utjecaj vidljiv je i u domoljubnoj poeziji iliraca. Uloga materinjeg jezika u profiliranju nacionalnog karaktera naroda, ali i u skladnome nacionalnom i duhovnom razvoju pojedinca postala je motivom pjesama Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Mate Topalovića, Petra Preradovića i Stanka Vraza.⁶¹

Ilirci su po uzoru na Herdera povezivali i način mišljenja svoga naroda s materinjim jezikom pa su iz toga izvodili zaključak da se bez poznavanja jezika i običaja naroda ne može razumjeti niti povijest toga naroda niti shvatiti uzroci događaja. Neprestano su naglašavali da nije dovoljna samo ljubav prema vlastitome jeziku, nego je nužno neprestano raditi na razvoju i usavršavanju jezika, pri čemu se kao uzori navode drugi slavenski narodi. Ovako shvaćeni jezik kao odraz duha naroda, njegovoga nacionalnog karaktera i načina mišljenja prema Herderu je bogaštvo i temelj narodnog života, a takvim ga shvaćaju i ilirci. Stoga je razumljivo ogorčenje s kojim su ilirci doživljavali napade na vlastiti jezik i narodnost, a u obrani od takvih napada

---

matranja domorodna«, *DHSD* 24. 6. – 29. 7. 1848./26.–31. Tkalčević se u spomenutim člancima zauzima za uvođenje hrvatskog jezika kao »diplomatičkoga«, a pri argumentaciji često koristi Herderove misli, ali ga ne navodi uvijek kao svoj izvor. Herderova koncepcija jezika prihvaćena je i u ruskoj sredini, a to su ilirci znali, o čemu svjedoči i prijevod članka Aleksandra Semenoviča Šiškova, »O ljubavi k domovini«, *DHSD* 24. 10. 1835./42.

⁵⁸ »Dopis iz Dalmacie« (Ulomak pisma dr. Jovana Stejića g. A. Uherniku), *DHSD* 22. 8. 1846./34.

⁵⁹ »Man kann nur in seiner Muttersprache ein Homer, ein Pindar, ein Archilochus werden.« Ove Herderove riječi navodi S. Popović u članku »Nekoliko slohva bratji ilirsko-slavjanskoj u Dalmaciji«, *DI* 19. 1. 1839./3.

⁶⁰ Citirane Herderove misli u prijevodu glase: »Tko ne ljubi svoj materinji jezik, statke, svete tonove svoga djetinjstva, upozoravajući glas svoje domovine, taj ne zaslužuje naziv: čovjek.« Iste su riječi moto Gajeva Proglasa za godište 1840., *DI* 23. 11. 1839./47., (isti Proglas objavljen je i ispred prvog broja u 1840., godini), zatim moto oglasa kojim se poziva na pretplatu za *Bačku vilu*, *DI* 7. 11. 1840./45., a navodi ih i Adolf Weber Tkalčević u članku »Razmatranja domorodna«, *DHSD* 24. 6. 1848./26.

⁶¹ Ivan Kukuljević Sakcinski, moto *DHSD* 22. 7. 1843./29., Mato Topalović, »Spěv prijatelju da ilirski piše«, *DI* 31. 12. 1836./52., Petar Preradović, »Majka kod kolievke«, *DHSD* 30. 5. 1846./22., Stanko Vraz, moto *DHSD* 6. 3. 1844./14.

često su citirali Herderove riječi i na njemačkom jeziku i u hrvatskome prijevodu.⁶²

Iz provedene analize Herderova utjecaja na ilirce vidljiva je velika važnost koju oni pridaju ulozi jezika u životu naroda i pojedinca. Jezik u nacionalnoj ideologiji hrvatskoga narodnog preporoda prestaje biti isključivo komunikacijskim sredstvom i poprima političku i socijalnu funkciju, po čemu se preporodni pokret u Hrvatskoj ne razlikuje bitno od nacionalnih pokreta ostalih slavenskih naroda u Habsburškoj monarhiji. Miroslav Hroch razlikuje četiri sloja nacionalnoga lingvističkog programa koji se u velikoj mjeri poklapaju s četiri faze u njegovu stvaranju. Prvi sloj nacionalnog lingvističkog programa Hroch definira kao prerastanje interesa za jezik kao predmet znanstvenog istraživanja i estetskoga vrednovanja u slavljenje jezika. Pritom se Hroch protivni svodenju te pojave samo na utjecaj prosvjetiteljstva i Herdera, navodeći da su i drugi autori pisali hvalospjeve jeziku istovremeno kad i Herder, ali neovisno o njemu. Nepobitno je, ističe Hroch, da je Herder pružio načelno filozofsko i etičko opravdanje za glorifikaciju estetske, emocionalne i povijesne vrijednosti jezika shvaćanjem da jezik izražava nacionalni način mišljenja bez kojega se ne može oblikovati nacionalni karakter, niti može nastati nacija kao socijalna i kulturna zajednica.

Drugi sloj jezičnog programa predstavlja standardizacija književnog jezika. Jezik kao izraz nacionalnog karaktera može postojati samo u pisanome obliku kao jezik književnosti, jer se preko njega pojedinac može identificirati s većom, nacionalnom zajednicom. Takvo shvaćanje uloge jezika urodilo je naporima za stvaranjem jezičnih standarda i ostvarenjem triju ciljeva: opravdanjem vlastitog identiteta književnog jezika, te njegovom kodifikacijom i »kulturnom intelektualizacijom«, jer je tek takav jezik mogao pretendirati na ravnopravnost s jezikom vladajuće nacije.

⁶² Možda najbolji primjer za ovakvu funkciju Herderovih ideja nalazimo u članku Josipa Majera, »Odziv domorodca«, *DI* 7. 1. 1837./1., u kojemu autor navodi Herderove riječi iz djela *Briefe zur Beförderung der Humanität*, Brief 2., pri argumentaciji o važnosti materinjeg jezika u životu naroda i pojedinaca. Đuro Šurmin, *Hrvatski preporod II.*, str. 017., bilj. 230. konstatira da je V. Babukić u velikoj mjeri preradio Majerov tekst, »pa je ovaj članak više Babukićev nego li Mayerov.« Mislim da nije presudno tko je autor pojedinog članka, već je važnije utvrditi Herderov utjecaj na pripadnike hrvatskoga narodnog preporoda kao cjelinu. Iste riječi koje navodi autor spomenutoga članka u vjernome hrvatskome prijevodu donosi nepoznati autor u članku »Nekoliko rečih o tom, kako sje naša bratya Szlavonczy u Vugerzkoj magyariju«, *DHSD* 20. 6. 1835./24., a ovdje ću ih navesti zbog toga što držim da one vrlo jasno i jezgrovito izriču Herderovo shvaćanje jezika: »Ima li, veli Herder; gde koi narod shtogod miliega y drasjega od jezika pradedov szvojih? U nyemu sive vsze nyegovo bogatz-tvo miszlih y uztmena predavanya, u nyemu dogodovschina, bogochaztje, temelyi nyegovog' sivilnya, czelo szerdcze y dusha. Takovom narodu oduzeti nyegov jezik, ili ga poniziti, znamenuje, uzeti mu nyegovo jedino neumertelyno imanye, koje od rodite-lyev na detczu prehadya; gdo mi moj jezik oduzimlye, taj mi hochey moj razum, nachin sivilnya, postenye y praviczu mojega roda oteti.« Ove Herderove misli parafrazira Ivan Mažuranić u članku »Misli«, *DHSD* 27. 6. 1835./25. Herderovu jezičnu koncepciju vrlo kratko i jezgrovito iznosi nepoznati autor u kratkome članku naslovljenome »Jezik narodni« u rubrici *Smiesice*, *DHSD* 23. 6. 1849./30.

Treći sloj jezičnog programa bilo je prihvaćanje kodificiranog pisanog jezika od strane pripadnika određene etničke grupe i ovladavanje njime te pretvaranje toga jezika u nastavni jezik na svim stupnjevima obrazovanja. Završnu fazu u razvoju lingvističkog programa predstavlja zahtjev da standardizirani književni jezik ostvari ravnopravnost s jezikom vladajuće nacije tako što će postati jezikom administracije, pravnog i ekonomskog sustava na područjima gdje etnička grupa čiji je to nacionalni jezik čini većinu stanovništva, dok će se jezik vladajuće nacije, odnosno njemački, koristiti u komunikaciji s centralnim vlastima.⁶³

Ovaj model nacionalnog lingvističkog programa pogodan je za interpretaciju jezičnog programa hrvatskog narodnog preporoda u kojemu se mogu razabrati sve četiri faze u oblikovanju jezičnog programa, a također i isti ciljevi i utjecaji. Za hrvatsku sredinu je karakteristično glorificiranje jezika po uzoru na Herdera kao i već spomenuto nadilaženje isključivo komunikacijske funkcije jezika i njegovo prerastanje u simbol nacionalnog identiteta i kulturne samosvojnosti. I u ovakvim tendencijama hrvatski narodni preporod ne izlazi izvan okvira koji vrijede za druge nacionalne pokrete u Habsburškoj monarhiji. Mislim da i za prilike u Hrvatskoj vrijedi objašnjenje koje Hroch navodi kao uzrok zašto je jezik dobio političku ulogu. Osim Herderova utjecaja na domoljubne agitatore, osnovni preduvjeti za ekonomski napredak i modernizaciju gospodarstva i uprave bili su društvena mobilnost i komunikacija. One su pak iziskivale sve više obrazovanih osoba sposobnih za prenošenje poruka u standardiziranome obliku, što je doprinijelo podizanju jezika na novi stupanj. Tako su jezik i kultura za pojedinca postali sredstvom za ostvarenje punih građanskih prava i ljudskoga dostojanstva.⁶⁴

2.3. O ulozi narodnoga stvaralaštva

Osim jezika, nepobitni izraz nacionalnoga identiteta jednog naroda prema Herderovome mišljenju, koje su prihvatili i ilirci, čine narodno stvaralaštvo i narodni običaji. Ovu tvrdnju potvrđuje činjenica da su u *Danici* različiti autori pisali o značenju narodnih običaja i narodne nošnje koja »je isto tako biljega naroda i čast narodnosti, kano narodni jezik, ples, gudba (glazba, V. Š.) i običaji«.⁶⁵ Herder posebno ističe ulogu narodne poezije u očuvanju narodnosti, a u zbirci pjesama koju je skupio i izdao visoko je ocijenio umjetničku vrijednost slavenskih narodnih pjesama (v. bilj. 32.). Razumljivo je da ilirci koji su prihvatili Herderovu ideju o značajnoj ulozi narodnog pjesništva u oblikovanju i očuvanju nacionalnog identiteta jednog naroda, a očigledno su dobro poznavali i Herderov stvaralački opus, nisu propuštali priliku

⁶³ Miroslav Hroch, »Language and National Identity«, u: *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union*, ur. Richard L. Rudolph i David F. Good, Minneapolis 1992, 65.–76., posebice str. 67.–68.

⁶⁴ M. Hroch, »Language and National Identity«, 70.

⁶⁵ Bogoslav Šulek, članak »O važnosti narodne nošnje«, *DI* 24. 12. 1842./52., iz ovoga je članka citat; članci Ivana Kukuljevića Sakcinskog »Put u Senj«, *DHSD* 25. 11. 1843./47. i »Pirni običaji okolo Senja«, *DHSD* 22. 3. 1845./12. i pjesma Ivana Trnskog (Tárnski) »Narodnost«, *DHSD* 28. 1. 1843./4.

za naglašavanje vrijednosti narodnih pjesama vlastitoga naroda, pri čemu su se pozivali na »velikog Herdera« i na druge autoritete na području književnosti i jezikoslovlja kao što su npr. Goethe⁶⁶, braća Grimm⁶⁷, Kollár, Šafarik, Bodjanski⁶⁸ i dr.⁶⁹ Kao ilustracija Herderova shvaćanja značenja narodnoga pjesništva mogu se navesti njegove riječi što ih donosi nepoznati ilirac u kratkome članku u rubrici *Směsice*: »Narodne su psme arhivi naroda, blagajnica njegovoga znanja, věrozakona, bogorodja, stvorenja světa, života njegovih pradědovah i nit njegove dogodovštine. – One su izraz njegovoga sārca, slika njegove unutárnjosti u veselju i žalosti, uz zaručnu postelju i nad rubom od groba.«⁷⁰

Nakon provedene analize recepcije Herderovih ideja o ulozi materinjeg jezika i narodnog stvaralaštva u životu naroda i pojedinaca shvatljivom postaje činjenica da su se ilirci pri dokazivanju opravdanosti vlastitih jezičnih zahtjeva pozivali na autoritete poput Herdera, što potvrđuju i primjeri navedeni u ovome odjeljku. Važnost koju imaju materinji jezik i narodno stvaralaštvo u nacionalnoj integracijskoj ideologiji hrvatskoga narodnog preporoda upućuje na zaključak da se ovdje radi o njemačkome modelu oblikovanja nacije, tzv. *Kulturnation*, prema kojemu su osnovni elementi pri integriranju nacije etnička i kulturna samosvojnost i kao najvažniji element jezik.⁷¹

2.4. Herderov poziv na slogu i humanost

Herder se zauzimao za slogu i miran suživot različitih naroda utemeljen na načelu potpune ravnopravnosti, za miroljubivo i dogovorno rješavanje nesuglasica i sukoba i među narodima i među pojedincima koji svi zajedno trebaju težiti jednome zajedničkome cilju – usavršavanju humanosti. Ove Herderove ideje naišle su u hrvatskoj sredini na vrlo pozitivan odjek. Prihvaćanju tih Herderovih ideja doprinijela je svijest vodećih ljudi preporodnog pokreta da se pri širenju svojih ideja o etničkom, kulturnom i jezičnom jedinstvu hrvatskog naroda susreću s mnogim teškoćama: teritorijalna rascjepkanost i u svezi s njom postojanje pokrajinskih partikularizama ne samo kod u

⁶⁶ Johann Wolfgang von Goethe (1749.–1832.), jedan od najvećih njemačkih književnika i pjesnika.

⁶⁷ Braća Jakob (1785.–1863.) i Wilhelm Grimm (1786.–1859.), njemački filolozi, leksikografi i pisci, utemeljitelji njemačke germanistike, skupljači njemačkih pučkih bajki.

⁶⁸ Osip Bodjanskij (1808.–1876.), ukrajinski slavist, historičar, arheolog, etnograf, filolog i književni historičar.

⁶⁹ Usp. Lj. Gaj, »Něšto verhu narodnoga pěsničtva u občinskom«, *DHSD* 31. 10. 1835./43.; Štanko Vraz, »Književni oglas«, *DI* 29. 6. 1839./26.; Ivan Kukuljević Sakcinski, »Dopis iz Milana«, *DI* 24. 7. 1841./30.; nenaslovljeni članak nepoznata autora u rubrici *Směsice*, *DHSD* 15. 8. 1846./33.

⁷⁰ *Směsice*, *DHSD* 15. 8. 1846./33.

⁷¹ Tofik M. Islamov, »From *Natio Hungarica* to Hungarian Nation«, u: *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union*, ur. Richard L. Rudolph i David F. Good, Minneapolis 1992, 159.–183. Na str. 161. autor u osnovnim crtama prikazuje dva osnovna modela nacionalne integracije, francuski model, tzv. *Staatsnation*, i njemački model, tzv. *Kulturnation*.

velikoj mjeri odnarođenih vodećih društvenih slojeva, postojanje nekoliko naječja s vlastitom književnom produkcijom, nedostatak modernizacijskih procesa koji se očitovao u gospodarskoj nerazvijenosti, kulturnoj zaostalosti i vrlo velikom postotku nepismenosti među stanovništvom. Osim ovih dezintegracijskih faktora, postojali su i drugi, kao npr. nepostojanje standardiziranog književnog jezika koji bi mogao zamijeniti latinski u funkciji službenog jezika državne uprave i sudstva, stranačka podjela te shvaćanje da hrvatski kajkavci ulaze u područje integracije slovenske, a štokavci srpske nacije. Tu podjelu hrvatskog etničkog prostora na temelju jezičnih kriterija zastupali su i veliki slavistički autoriteti na području filologije poput Jerneja Kopitara (1780.–1844.) i Pavla Josefa Šafrika.⁷² U takvim okolnostima ilirci su se pri argumentaciji vlastitih zahtjeva nužno morali pozivati na ideje nekoga tko je posjedovao isto tako nepobitan autoritet. Mislim da se iz do sada rečenoga vidi zašto su ilirci Herdera smatrali takvom osobom.

Članci iz pera različitih autora u kojima se naglašava da je sloga među pripadnicima hrvatskog etnikuma, ali i sloga među svima slavenskim narodima osnovni preduvjet za napredak na bilo kojem polju: kulturnom, političkom, gospodarskom i društvenom,⁷³ pokazuju da su ilirci shvatili svrhovitost, moglo bi se čak reći nužnost suradnje prvenstveno među pripadnicima vlastitog naroda, a zatim i među slavenskim narodima kao sredstva za ostvarenje njihovih nacionalnih ciljeva. U prilog ovoj tvrdnji govori i činjenica da je motiv sloge među narodima i pojedincima glavni motiv brojnih pjesama poznatih i manje poznatih iliraca.⁷⁴ Premda iznose misli slične Herderovima, vrlo se rijetko izravno pozivaju na njega⁷⁵, vjerojatno stoga što on nije jedini autoritet

⁷² Usp. Nikša Stančić, Gajev »Naš narod«, 58.

⁷³ Maks Prica Pleševići, »O Ljudevitu Šturu i slozi. Niekoliko riečih sa strane g. A. Tkalčeviću.«, *DHSD* 18. 12. 1847./51.; Jovan Stejić, »Gdè je sloga, tu je i božji blagoslov«, *DI* 10. 12. 1836./50.; Ivan Kukuljević Sakcinski, »Rěč govorena domorodcem posle gostbe...«, *DI* 17. 9. 1842./38.; Mato Topalović, »Lizt iz Becha«, *DHSD* 7. 2. 1835./5.; isti, »Rodoljub Miloslavu«, *DHSD* 12. 12. 1835./49.; Pavao Štoos, »Odgovor na sastavak 'Salon u Zagrebu'«, *DI* 19. 2. 1842./8.

⁷⁴ Mato Topalović, moto *DI* 4. 8. 1838./31.; isti, moto *DHSD* 19. 9. 1846./38.; isti, moto *DHSD* 27. 2. 1847./9.; Janko Drašković, »Pěsma domorodska«, *DHSD* 25. 7. 1835./29.; isti, »Mladeži ilirskoj«, *DI* 13. 2. 1836./7.; Pavao Štoos, moto *DI* 25. 1. 1840./4.; isti, »Poziv u kolo ilirsko«, *DI* 25. 1. 1840./4.; pojedini stihovi ove pjesme su moto *DHSD* 28. 2. 1846./9. i *DHSD* 23. 9. 1848./39.; isti, moto *DI* 25. 9. 1841./39.; isti, »Rěč k pomirenju«, *DHSD* 26. 9. 1846./39.; Ljudevit Vukotinović, »Odvažnost«, *DI* 27. 3. 1841./13.; isti, »Molba na prijatelje narodnosti«, *DI* 5. 6. 1841./23. i moto istoga broja; Petar Preradović, »Prolietnja pjesma«, *DHSD* 26. 4. 1845./17.; isti, moto *DHSD* 11. 11. 1848./46.; Andrija Torkvat Brlić, »Molba na slogu«, *DI* 23. 7. 1842./30.; Dragutin Rakovac, moto *DI* 27. 6. 1840./26.; isti, »Pobuda«, *DI* 5. 12. 1840./49.; isti, »Sloga = snaga«, *DI* 6. 3. 1841./10., pojedini stihovi ove pjesme su moto ovoga broja i *DHSD* 21. 11. 1846./47. i *DHSD* 16. 1. 1847./3.; isti, »Udari već sat i nam« *DI* 10. 4. 1841./15., stihovi ove pjesme su i moto ovoga broja; isti, moto *DHSD* 20. 11. 1847./47.; Mirko Bogović, »Moje nadc, moje želje!«, *DHSD* 22. 1. 1848./4., dijelovi ove pjesme su moto istoga broja; Dimitrije Demeter, moto *DHSD* 23. 1. 1847./4.; Tomo Blažek, »Sloga od Boga«, *DI* 17. 3. 1838./11., stihovi ove pjesme su moto *DHSD* 15. 11. 1845./46.

⁷⁵ Članak Vjekoslava Babukića »List dvih slavonskih domorodcev o pravopisu ilirskom« zapravo je odgovor na pismo Ignjata Alojzija Brlića i predstavlja izuzetak jer

koji je pozivao na slogu i suradnju među pojedincima i narodima. Međutim, mislim da se na osnovi recepcije Herderova poglavlja o Slavenima, u kojemu kao njihove odlike između ostalih ističe slogu i miroljubivost⁷⁶, može pretpostaviti da su Herderove misli o važnosti sloge u životu naroda barem djelomice utjecale i na shvaćanje značenja sloge kod iliraca.

Herderovo shvaćanje o potrebi usavršavanja humanosti kao cilja kojemu trebaju težiti svi narodi i pojedinci, te kao procesa u kojemu svaki narod ima točno određenu ulogu, a Slaveni u tome procesu imaju vrlo velike zasluge, našlo je odraz i na stranicama *Danice ilirske*. Kao ilustraciju navodim misli koje su vrlo dobro izrekle bit Herderova shvaćanja humanosti, premda se autor ovdje ne poziva na njega, nego te misli iznosi kao vlastite: »Svaki narod ... učestvuje u nderžavanju i razvianju cloga čovčanstva. Svi narodi skupa čine sve čovčanstvo; oni su sastavne njegove stranke: srća dakle jednoga naroda nosi srću za clo čovčanstvo, i bda u nevolja jednoga naroda ostja se i u svemu čovčanstvu.«⁷⁷

3. Zaključak

Analiza Herderove recepcije pokazala je da je osim posrednog utjecaja na ilirce preko čeških i slovačkih književnika postojao i neposredni Herderov utjecaj na ilirce, te da je ovo neposredno prihvaćanje Herderovih ideja bilo barem jednako toliko značajno kao posredno. Hrvatski su preporoditelji prihvatili one Herderove ideje koje su im mogle korisno poslužiti u društvenim, političkim i kulturnim prilikama u Hrvatskoj u prvoj polovini 19. stoljeća. Riječ je prije svega o Herderovu poglavlju o Slavenima, jezičnoj koncepciji, zatim idejama o važnosti narodnog stvaralaštva za razvoj i očuvanje nacionalnog karaktera vlastitog naroda, te shvaćanju o slozi kao osnovnome preduvjetu za napredak na bilo kojem području ljudskoga života kojemu je cilj usavršavanje humanosti. Herderove su misli ilircima bile poticaj, potporan pri argumentaciji, a služile su im također pri opravdanju vlastitih stavova, posebice u polemikama s protivnicima. Pri tome se recepcija Herderovih ideja ne svodi tek na puko preuzimanje, nego je prisutno i njihovo prerađivanje i prilagođavanje ovisno o trenutačnim potrebama. Selektivno čitanje Herderovih djela, a ponajprije se radi o *Idejama o povijesti filozofije čovječanstva*, te izrazito funkcionalno korištenje Herderovih shvaćanja doveli su do stvaranja svojevrsnih stereotipnih predodžaba o Herderovome utjecaju na ilirce, pri čemu prvenstveno mislim na izrazito pozitivnu recepciju poglavlja o Slavenima, a posebice njegovog proročanstva o svjetloj budućnosti slavenskih na-

---

se izričito poziva na Herdera: »O sveto i blaženo, ime sloga skoro će se, tako nam go-rispomenutih listov! – izpuniti proročanstvo velikoga, i slavnoga Némca Herdera.« *DHSD* 15. 8. 1835./31.

⁷⁶ Usp. npr. Šafárikov članak »Značaj i izobraženost slavskoga naroda u obćin-skom«, *DHSD* 26. 9. 1835./38.

⁷⁷ Jovan Stejić, »Gdē je sloga, tu je i božji blagoslov«, *DI* 10. 12. 1836./50. Slične misli iznosi i Ivan Kukuljević Sakcinski u pjesmi »Odgovor (Jednomu od mojih dru-govah)«, *DHSD* 25. 10. 1845./43.

roda te o ulozi jezika u oblikovanju nacije. Na temelju rečenoga smatram opravdanim zaključak da se doista radilo o stvaralačkome odnosu između Herdera i iliraca.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE REZEPTION DER HERDERSCHEN IDEEN IN DER KROATISCHEN NATIONALEN WIEDERGEBURTSBEWEGUNG AUF GRUND VON *DANICA ILIRSKA*

In dieser Arbeit analysiert die Autorin die Rezeption der Ideen von Johann Gottfried Herder in der kroatischen nationalen Wiedergeburtbewegung auf Grund von den in der illyrischen Zeitschrift *Danica ilirska* veröffentlichten literarischen Beiträgen. Der indirekte Herdersche Einfluß auf die Illyrier durch tschechische und slowakische Schriftsteller wird kurz registriert. Unmittelbares Aufnehmen und Ausarbeiten von Herderschen Ideen im kroatischen Milieu werden ausführlich analysiert. Die Vertreter der kroatischen nationalen Wiedergeburtbewegung nahmen diejenigen Ideen von Herder auf, die in der sozialen, politischen und kulturellen Bedingungen in Kroatien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gut verwendbar waren. Es handelt sich vor allem um das bekannte Slawen-Kapitel, die Herdersche Sprachkonzeption, weiterhin um die Ideen von der Rolle des Volksschaffens für Entwicklung und Bewahrung des nationalen Charakters und um die Auffassung, daß die Eintracht die grundlegende Voraussetzung für Fortschritt auf allen Gebieten des menschlichen Lebens darstellt, dessen Ziel ist, Humanität zu vervollkommen. Herdersche Ideen dienten den Illyriern als Anregung, Stütze in der Argumentation und Rechtfertigung ihrer Stellungnahmen besonders in Polemiken mit ihren Gegnern. Die Illyrier verarbeiteten die genannten Ideen und versuchten, sie den augenblicklichen Bedürfnissen anzupassen. Dieses sehr funktionelle Bentsen von Herderschen Ideen, auch für die anderen slawischen nationalen Bewegungen charakteristisch, führte zur Bildung von eigenartigen stereotypen Vorstellungen von Herderschen Einfluß auf die Illyrier, wie z.B. die Vorstellungen von der uerst positiven Rezeption des Slawen-Kapitels und besonders der Herderschen Prophezeiung, daß den Slawen glückliche Zukunft bevorsteht, und die Vorstellung von der großen Rolle der Sprache in der Bildung kroatischer (slawischer) Nation(en). Aus der in Einzelheiten gehenden Analyse ergibt sich die Schlußfolgerung, daß es wirklich um ein schöpferisches Verhältnis zwischen Herder und den Illyriern handelte.